

SOCIALISTINIŲ EKONOMINIŲ SANTYKIŲ TEISINĖS FORMOS KLAUSIMU

Aiškinant socialistinių ekonominių santykių teisinės formos klausimą, visų pirma susiduriama su nepakankamu nuosavybės sąvokos apibrėžtumu mūsų sociologinėje literatūroje. Ekonominiai santykiai paprastai be išlygų apibūdinami kaip nuosavybės santykiai ir tais atvejais, kai turima galvoje visuomenė, dar neturinti nuosavybės teisės instituto. Kitaip sakant, teisiniuose nuosavybės santykiuose slypintis ekonominis turinys betarpiškai perkeliamas į pačią nuosavybės sąvoką, suteikiant jai ekonominės sąvokos prasmę. Tuo būdu šios sąvokos vartosenoje atsirado dviprasmiškumas, sunkinantis ekonomikos ir teisės sričių atskyrimą sociologijoje. Tas dviprasmiškumas ypač sunkina socialistinės visuomenės (kurioje bręsta objektyvios prielaidos nuosavybės teisės institutui išnykti) ekonominių santykių teisinės formos analizę. Todėl, darant tokią analizę, tenka sustoti prie nuosavybės teisės genezės ir jos istorinio vaidmens.

Nuosavybės teisės instituto atsiradimas yra tiesiogiai susijęs su maņu, kaip visuomeninės gamybos produktų pasiskirstymo formos, įsigalėjimu, kurį objektyviai sąlygojo gamybinių jėgų išsivystymas.

Gamybinių jėgų išsivystymo lygis pirmą kartą bendruomenėje betarpišką pasigamtų produktų vartojimą darė natūraliu. Esant labai žemam darbo našumui, bendruomenė galėjo patenkinti tik būtiniausius savo narių poreikius. Šiomis sąlygomis atsirasti nuosavybės teisei, kaip visuomeninio produkto skirstymosi formai, nebuvo objektyvių prielaidų.

Kai kurie ekonomistai ir filosofai teigia, kad pirmą kartą visuomenėje ekonominiai santykiai yra pagrįsti visuomenine gamybos priemonių nuosavybe. Tačiau, nesant nuosavybės teisės vartojimo sferoje, bendram gamybos priemonių valdymui nuosavybės titulas nereikalingas: jo nėra kam priešpastatyti. Galima būtų žiūrėti į bendruomenę kaip į gamybos priemonių savininką jos santykių su kitomis bendruomenėmis atžvilgiu, bet tuomet visuomeniškumas nebūtų esminis tokios „nuosavybės“ požymis. Į bendruomenes tuomet tektų žiūrėti kaip į teisinius asmenis. Eko-

nominiai santykiai bendruomenės viduje neturi nuosavybės santykių pobūdžio vien dėl to, kad čia nėra nuosavybės santykiui būtinų dviejų pusių. To nepaisant, teorijoje grįžtama į ikimarksistinio lygio požiūrį, traktuojantį nuosavybę kaip žmonių santykį su daiktais.

Gamybinių jėgų vystymosi sąlygojamas visuomeninis darbo pasidalijimas sudarė objektvų pagrindą mainams tapti produktų pasiskirstymo forma. Galimybė vartoti *mainais* išsigyjamus produktus esmingai keitė gamybos ir vartojimo santykį. Atsirado būdas savintis ir svetimų žmonių pagamintus produktus. Mainai produktų savinimasi ir vartojimą padarė nepriklausomą nuo jų pasigaminimo. Vartojimo atžvilgiu mainais išgyti daiktai niekuo nesiskiria nuo pasigamintų savo jėgomis ir priemonėmis. Jie niekuo nesiskiria ir kaip tolesnių mainų objektai. Tuo būdu atsirado nuosavybė kaip žmogaus teisė į daiktus, sudaranti nuosavybės teisės instituto esmę. Žmonių visuomeninis santykis gavo žmogaus ryšio su daiktais formą. Kai nuosavybės teisės objektu tapo ir gamybos priemonės,— ši teisė pasidarė ir klasinio išnaudojimo įrankiu.

Mūsų ekonominėje, filosofinėje, teisinėje literatūroje nuosavybė vienais atvejais laikoma ekonomine, o kitais — teisine kategorija. Toks skyrimas turi prasmę tik tiek, kiek nuosavybės teisė slepia savyje ekonominį turinį, t. y. kiek ji yra tam tikro pobūdžio ekonominių santykių išraiška. Nuosavybės, kaip privatinės teisės, institutą iš visuomeninio darbo pasidalijimo bei jo sąlygojamų mainų kildina ir V. Leninas. Jis pažymi, kad privatinės nuosavybės „pamatą sudaro jau begimstanti visuomeninio darbo specializacija ir produktų pardavimas rinkoje. Kol, pavyzdžiui, visi pirmykštės indėnų bendruomenės nariai bendrai gaminosi visus reikalingus jiems produktus,— negalima buvo ir privatinė nuosavybė. O kai į bendruomenę įsiskverbė darbo pasidalijimas ir jos nariai ėmė kiekvienas atskirai verstis vieno kurio produkto gamyba ir pardavinėti jį rinkoje, tada šito materialinio prekių gamintojų atskirumo išraiška buvo privatinės nuosavybės institutas“¹.

Kai kurie tarybiniai autoriai nuosavybės institutui visuomenės istorijoje suteikia savarankiško veiksnio vaidmenį, laikydami jį net ekonominių santykių pagrindu. Pvz., N. Kolesovas rašo, kad „lemiamas gamybinių santykių sistemos elementas yra gamybos priemonių nuosavybės forma. Ji yra visuomenės santvarkos pagrindas. Nuosavybė — tai substancija, vidinė gamybinių santykių esmė“². Jis kritikuoja M. Kolga-

¹ V. Leninas, Raštai, t. 1, p. 131.

² Н. Д. Колесов, Общественная собственность на средства производства — основное производственное отношение социализма, Изд. ЛГУ, 1967, стр. 27.

novą už tai, kad šis nuosavybės atsiradimą sieja su mainų atsiradimu. „Klaidos šaltinis šiuo atveju,— rašo N. Kolesovas,— nuosavybės egzistavimo sutapatinimas su jos pasireiškimo forma. Nuosavybė iš tikrųjų pasireiškia mainuose, bet tai dar nereiškia, kad be mainų ji neegzistuoja. Nuosavybė atsirado anksčiau, negu prekiniai mainai. Ne prekiniai mainai yra nuosavybės atsiradimo priežastis, o nuosavybės vystymasis ir tam tikra jos organizacija yra prekinų mainų atsiradimo priežastis. Nuosavybės santykiai daiktų atžvilgiu atsiranda ir ten, kur „daiktai pasisavinami arba nusavinami“ be jokio ekvivalento, pavyzdžiui, pirmykštėje bendruomenėje arba komunistinėje visuomenėje. Pirmykštėje bendruomenėje žmonės, nors ir pasisavina produktą nepriklausomai nuo jo ekvivalento, sueina į tam tikrus tarpusavio santykius pasisavinamų gėrybių atžvilgiu, t. y. nuosavybės santykius“³.

Šiuose samprotavimuose nuosavybės sąvoka vartojama tokia plačia prasme, kad ji praranda visuomeninio instituto prasmę. Jei savinimusi laikysime individualų daiktų vartojimą, tai jis būdingas ir gyvuliams.

Nuosavybės sąvoka yra teisinė sąvoka, ir tik šia prasme ji tinka ekonominiams santykiams apibūdinti. Šitai ją vartojo ir K. Marksas, pabrėždamas, kad nuosavybės santykiai tėra teisinė gamybinių santykių išraiška⁴.

Socialistinėje visuomenėje — pirmojoje komunistinės visuomenės išsivystymo fazėje — nuosavybės teisės institutas dar yra būtinas kaip produktų skirstymo forma. Gamybinių jėgų išsivystymo lygis dar neleidžia bendro vartojimo, patenkinant visus visuomenės narių poreikius. Todėl vartojimas čia yra susijęs su individo asmenine teise į vartojamuosius daiktus. Tai daro būtinu nuosavybės teisės titulą ir visuomenės valdomoms gamybos priemonėms bei jų pagalba gaminamiems produktams, kuriais visuomenė disponuoja kaip teisinis asmuo. Dėl to socialistiniai ekonominiai santykiai turi teisinę nuosavybės santykių formą. Tuo paaiškinamas socialistinės valstybės vykdomas teisinis ekonominių santykių reguliavimas. Valstybė čia personifikuoja visuomenę kaip nuosavybės teisės subjektą. Suprantamas dalykas, kad socialistinės visuomenės ekonominių santykių teisinė forma, lyginant su kapitalistine, išreiškia kokybiškai naują turinį. Nuosavybės teisė gamybos priemonėms čia nuostoją buvusi klasinio išnaudojimo įrankiu, tačiau dar išlieka būtinumas skirti ekonominių santykių turinį nuo jų teisinės formos.

³ Ten pat, p. 13.

⁴ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1949, p. 304.

Tarybinė teisė skiria dvi pagrindines visuomeninės nuosavybės formas — valstybinę ir kooperatinę-kolūkinę. Šių formų ekonominė analizė leidžia nustatyti jų socialistinį turinį, atskirti jas nuo kapitalistinėje visuomenėje egzistuojančių valstybinės ir kolektyvinės nuosavybės formų. Vadinasi, socialistinės yra ne pačios šios teisinės formos, o tas ekonominių santykių turinys, kurį jos išreiškia. Todėl netikslu teigti, kad šios dvi visuomeninės nuosavybės formos sudaro socialistinių ekonominių santykių pagrindą. Tą pagrindą sudaro visuomeninis gamybos priemonių valdymas, teisiškai vykdomas socialistinės valstybės. Teisines formas pasirenka valstybė, pagrįsdama šį pasirinkimą ekonominio tikslingumo sumetimais, t. y. atsižvelgdama į socialistinės visuomenės vystymosi poreikius.

Nėra visiškai tiksli ir formulė, kuri perėjimą į antrąją komunistinės visuomenės išsivystymo fazę apibūdina kaip socialistinės nuosavybės formų susiliejamą. Iš tikrųjų tas perėjimas yra susijęs su nuosavybės teisės instituto ir ekonominių santykių teisinės formos išnykimu.